

УДК 39

КУРГАНЫ Ў МІФАПАЭТЫЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ

Д. А. МАЛЧАНОВА

(Прадстаўлена: д-р гіст. навук, дац. У. А. ЛОБАЧ)

Курганы займаюць асобнае месца. Семантычная нагрузка курганаў у міфапаэтычнай карціне свету беларусаў Падзвіння вынікае з іх падкрэсленай вылучанасці як з свету прыроды, так і з прасторы культуры. Курган фактычна заўсёды суадносяць з ідэяй не “свайго”, а “іншага”, “чужога” як у міфалагічным, этнакультурным, сацыяльным, так і ў часавым плане. І курганы разглядаваюцца ў кантэксце як нешта “даўняе” і не ўпісваецца ў калектыўную гісторыю вясковай грамады.

Ключавыя словы: курганы, валатоўкі, капцы, скарбы, зданькі.

Археалагічныя помнікі займаюць вельмі спецыфічнае месца ў традыцыйнай карціне свету. Найперш ідзе размова пра курганы, гарадзішчы і замчышчы. На тэрыторыі Беларусі з даўніх часоў пазаставалася даволі шмат курганоў. Як падлічылі археолагі, што ў нашай краіне налічваецца больш за 2400 курганных могільнікаў. Курганныя могільнікі датуюцца ў асноўным канцом I – пачаткам II тысячагоддзя. Сустрэкаюцца курганы эпохі бронзы, ранняга жалезнага веку і часоў позняга сярэднявечча.

У народнай міфалогіі прасторы, дзе кожны элемент навакольнага свету, апрача свайго асноўнага значэння, мае дадатковы сімвалічны статус, курганы і гарадзішчы займаюць асобнае месца. Гэта вынікае з іх падкрэсленай вылучанасці як з свету прыроды (роўная пляцоўка і валы гарадзішча, паўсферычны курганны насып не маюць прыродных аналогій), так і з прасторы культуры (створана, культываванай чалавекам). У апошнім выпадку мяжа паміж археалагічнымі помнікамі і “сваім” светам для вяскоўца праходзіць па часовай шкале (што не выключнае і прасторавага адмежавання, бо вельмі часта курганы і гарадзішчы размяшчаюцца ў прыроднай зоне, якая не належала чалавеку). Гэта азначае, што і “валатоўкі” і “гарадкі”, нягледзячы на штучны (не-прыродны) характар іх паходжання, не ўпісваюцца ў актуальную калектыўную гісторыю вясковай грамады, а разглядаюцца толькі ў кантэксце “даўняй” (міфалагічнай, эпічнай) гісторыі, калі жылі і дзейнічалі “іншыя” людзі, памяць пра якіх захавалася на роўні міфалагічных архетыпаў, а не персаналій [3. с. 436].

Курганы ў народных уяўленнях амаль заўсёды суадносяцца з ідэяй “чужога”, якая ў кожным асобна ўзятым выпадку можна мець сваё канкрэтнае нападзенне: апахальна-міфалагічнае (волат, асілак-першыя насельнікі краю, суаднесеныя з міфалагічнай эпохай першастварэння, якая супрацьпастаўлена “свайму” часу; змей-кравец-персанаж чыста міфалагічны, агент іншасвету сярод людзей); этнакультурнае (французы, шведы, татары-выразныя “чужынцы” ў народнай карціне свету); сацыякультурнае (найменні кштальту “Батурава гара”, “Магіла Рагнеды” ці “Княжая магіла” выводзяць на фалькларызаваныя вобразы валадароў, носьбітаў вышэйшай, сакралізаванай у вачох вясковыя супольнасці, улады; у гэтых рамкі з’яўляецца і сюжэт з канфліктамі паміж дзвюма варожымі вясельнымі партыямі) [3. с. 438].

Існуе шмат паданняў, звязаных з войнамі, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі. Паданні пра французкія, татарскія, літоўскія, швецкія курганы адлюстроўваюць ваенную гісторыю. У народных паданнях, для насельніцтва Паўночнай і Цэнтральнай Беларусі, дзе вайна 1812 года пакінула жорсткі след, аб’ектам фалькларызацыі стала войска Напалеона. Трэба азначыць, што ў большасці выпадкаў “французскія магілы” з’яўляюцца масавым месцам пахавання салдатаў напалеонаўскай арміі. “А гэта, наўраўна, мучэньне было для салдат, як яны капалі гэты, ну гэтыя магілы. Мы во раз ішлі, там тады бугаркі такія былі, цяпер ужо заросшыя, я ўжо цяпер тожа не знаю. А я там пасьціла з бабкай, што во тут во жыла. Я з ёй пасьціла кароў, ну вот, як Навіньне праедеш, і вот дарога гэта пачынаецца. Ну тут вот, як адсюда налева, бугаркі вот такія вот. І я гавару: “А што гэта за бугаркі?” А яна гаварыт: “Вот тут французы пахаронены”. Я гавару: “А чаго тут?” – “Ну, вот кагда-та вайна была, і вот тут пахавалі”. І праўда вот – нескілька бугаркоў. Гаварыт: “Тут французы”, “Ёсць Французская гара, на гэтай гарэ пахаронена много французоў у вайну 1812-га года. Далей, на правую старану жалезнай дарогі, у Боркавічах. Людзі ходзяць, успамінаюць тых пакойнікаў” [4.с. 267-268, 269].

Таксама ў паданнях расказваюцца пра курганы, якія засталіся ад вайны з шведамі. Напрыклад, курган, каля вёскі Верація гэта магілы шведаў, якія былі пахаваныя разам з сваімі маёмасцямі. У вёсках Шклянцах і Нябышына Докшыцкага раёна і сёння яшчэ расказваюць, што курганы засталіся ад вайны з туркамі. У Шклянцы нібыта быў некалі вялікі бой і пагінула шмат вояў. На пахаванне раптам прывезлі грошы, падрыхтаваныя для аплаты іх вайсковых паслуг. Было вырашана залатыя манеты пакласці разам

з ваярамі ў магілу. Курганы каля вёскі Верацеі на поўначным заходзе Віцебшчыны - гэта нібыта магілы шведаў, якія разам з забітымі шмат схавалі маёмасці [2, с. 219].

Надзвычай вялікая частотнасць “ваеннай тэматыкі” ў тапанімічных паданнях абумоўлена спецыфікай беларускай гісторыі, калі краіна вельмі часта становілася на шляху розных захопнікаў. Але, з другога боку, немалаважная і сімвалічная інтэрпрэтацыя вайны ў міфапаэтычнай карціне свету. Адсюль, як ні парадаксальна, вайна, нягледзячы на свой дэструкцыйны характар, як і любая падзея экстраардынарнага, переломнага (переходнага) характару, выяўляе свае стваральныя патэнцыі. Пасля вайны традыцыйна культурны ландшафт папаўняецца новымі элементамі. І не толькі пахаваннямі, што само па сабе лагічна, але і паселішчамі і нават культывымі месцамі [3, с. 450].

Для міфалагічнай інтэрпрэтацыі курганных пахаванняў у народнай свядомасці вялікую ролю адыгрывалі іх незвычайныя памеры, што пры параўнанні з памерамі “нармальных” магіл, у якіх пахаваныя сваякі і аднавяскоўцы, фармавала ўстойлівае ўяўленне пра надзвычайныя фізічныя ўласцівасці людзей, якія знайшлі свой спачын у курганах. Не ў малой ступені гэта карэлюецца і з міфалагічнага ўяўленнямі пра веліканаў-волатаў (асілкаў), якія жылі ў часы першастварэння [3, с. 439].

Назва Валатоўкі характэрна ў асноўным для басейна Заходняй Дзвіны. Вобраз, вялікіх людзей суадносіцца з курганамі, якія маюць гэтую назву і гэта значыць там былі пахаваныя волаты. Ёсць выпадкі, калі адзін і той жа курганнік называюць і Валатоўкі і Капцы. У некаторых мясцовасцях Віцебшчыны Валатоўкамі называюць нават сучасныя могілкі. “А вот у нас тут кар’ер ёсць і кладбішча даўнее-прыдаўнее. І дзе яны, не знаю, пры Польшчы адкапвалі. Дзе бальная гара, мой тата адкапваў і казаў: “Там большыя людзі - па два метры, і чарап і зубы - усе большае за нашае” [3, с. 272]. Разам с тым, вялікі курган суадносіцца з персанажамі фальклорнай гісторыі, а ў народнай свядомасці памеры кургану адпавядаюць іх статусу. Інакш кажучы, вялікаму чалавеку, князю, княгіне і так далей. Ёсць паданне пра курган на тэрыторыі Лепельшчыне, пра князя і княгіню. Народнае паданне кажа; што калісьці, вельмі даўно, жыў паблізу гэтага месца нейкі князь. У яго была прыгожая маладая жонка. Адночы князь выехаў на вайну, і калі вярнуўся з паходу, то знайшоў сваю жонку за іншым князем. У парыве рэўнасці і гневу, шчаслівы на вайне, але няшчасны ў каханні, князь забіў сваю няслушную жонку, а потым і сябе. Іх пахавалі побач, але ў двух асобных курганах. І сапраўды: іншы курган, у адлегласці на дзве сажні ад першага, заключаў жаночы шкілет, у якога на правай ружэ быў род бронзалета з тоўстай бронзавага дроту, з нанізанымі каралямі з нейкай масы, велічынёю з ружэйную кулю [5, с. 24].

У фальклорнай гісторыі штодённасці курган як локус супрацьпастаўлены “сваёй”, культурнай, засвоенай прасторы (паказальнай ёсць адсутнасці надмагільных крыжоў насыпах), маркіруе зону маргінальную, або якой у сацыякультурным плане прыналежаць людзі, што вылучаюцца ў калектыве сваімі “анты-паводзінамі”. “Калі нутраны свет узнаўляе космас, то з таго боку яго мяжы размяшчаецца хаос. Антысвет, пазаструктурная іканічная прастора, населеная пачварамі, інфернальнымі сіламі ці людзьмі, якія з імі звязаныя. За рысай паселішча павінны жыць у вёсцы – чараўнік, млынар і (часам) каваль...” Невыпадкова адсюль і тапаграфія размяшчэння каваля (а таксама млына і чараўніка ў адной асобе) у беларускай вёсцы: “А там далей, дзе той курган, была кузня, бо яшчэ й цяпер там ёсць перапаленае каменне, гліна й вугалле. Гаспадаром таго млына й кузні быў Рымар. Ён не толькі малоў збожжа ў млыне й вырабляў у кузні розныя злезныя рэчы, але яшчэ ён умеў выражаць і чараваць. Ён мог чалавека перавярнуць у ваўка ці іншага зверу або чалавека перавярнуць у камень” [3, с. 441].

Таксама трэба адзначыць паданні пра курганы, у якіх схаваныя скарбы, у час якой-небудзь вайны. У фальклорнай інтэрпрэтацыі золата можаць належыць розным этнічным групам, а менавіта “французам”, “шведам”, “татарам” усе залежыць ад лакальных варыянтаў гісторыі. У якасці скарба можа выступать і бочка з золатам, зброя, куфар, залатая карэта. Для Падзвіння характэрны паданні пра “золата Напалеона”, якое французскія салдаты закапалі ў час вайны 1812 года. “Ай, гэта французскія магілы, сто раз іх правяралі. Во тут, за Буём. Ну як нейкія ж французы тут былі, пабітыя. Французскія. Гэта расказвалі як жа вот. Тут нейкія ж куча гэтага, ссуваная каменню, капаліся там, казалі, там французскае золата пахаванае, не нашлі там нічога” [4, с. 267]. Такім чынам, у народнай свядомасці вайна не толькі выступае з ідэямі разбурэння, голаду, смерці, але таксама і з скарбам і грашыма. Невыпадкова, што на тэрыторыі Падзвіння, шмат паданняў пра незлічоныя скарбы Напалеона.

Акрамя незлічоных скарбаў, на курганах, з’яўляюцца зданькі. Яна найчасцей з’яўляюцца ў начны час. Зданкі могуць выступать ў выглядзе жывёл, людзей, агеньчыкаў, у розных сакральных месцах. Зданкі зазвычай уяўляюцца ў выглядзе жанчыны ў белым адзенні, якая плача ці са свечкай ў руках. “Дык вось як было. Ніхто не паняў і ніхто гэтага не зразумеў. [...] Ну, там зданкі пастаянна ўсе гэтак здаваліся, дзе гэтыя магілы большыя былі. І едуць назад, і пайшлі ха гэтым, за чыстацелам. Дзімка на дарозе стаіць каля машыны, і яны ідуць, а ён іх фатаграфуець. І вот сфатаграфавані і на чуда: яны ідуць, а памядом чалавек, ну не чалавек, толькі трохку каленкі прыгнуўныя і такі скорчыўся, галава крыху такая ссутеленая. Алі белы, толькі з фігуры чалавек. І у фатаапарце гэта было, на плёнцы. Гэта было на

валатоўках, дзе курганы, што пахароненыя ляжаць” [4.с, 115]. Па гэтаму паданню становіцца зразумела, што курган, як месца ў міфалагічным плане небяспечнае.

Такім чынам, фальклорныя сюжеты звязаныя з курганамі суадносяцца выразна з крызіснымі момантамі, найцей з войнамі, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі, паколькі наша краіна нярэдка становіцца на шляху розных захопнікаў. На тэрыторыі Падзвіння ўзначнай колькасці паданняў фіруе ненавіта Напалеон і яго армія. І ў паданнях Напалеон выступае як “чужынец” і мае адмоўны ці нейтральны статус. Паданні пра скарбы, схаваныя у час даўняй вайны, таксама прадстаўляюць сферу “чужога” , бо ухавальнікамі скарба з’яўляюцца “чужынцы” (французы, шведы, тататы і так далей). Таксама трэба разгледзіць той факт, што курганы можа выступаюць як месца небяспечнае, бо звязанна яно так і з інфернальнымі сіламі.

ЛІТАРАТУРА

1. Дучыц Л. Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў/ / АН Беларусі, Ін-т гісторыі; пад рэд. М. А. Ткачова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 59 с.
2. Дучыц Л. Сакральная геаграфія Беларусі / Л.Дучыц, І.Клімковіч. – Мінск: Літаратура і Мастацтва. – 2011. –349 с.
3. Лобач, У.А. Міф. Прастора. Чалавек : традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у семіятычнай перспектыве / У. А. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 511 с.
4. Полацкі этнаграфічны зборнік/ уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача.– Вып. 2. Ч.1: Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. Ч. 1.–Наваполацк : ПДУ. – 2011. –290 с.
5. Сементовский 1890 – Сементовский, А. К. Белорусские древности / А. К. Сементовский. – СПб.: Типо-лит. Н.Степанова, 1890. – 137 с.